

ПИТАЊА РЕГИОНАЛИЗАЦИЈЕ И ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ У СРБИЈИ

У склопу најављених реформи политичког система у Србији изузетну пажњу политичке и стручне јавности изазивају први пројекти новог устава а нарочито питање оптималног односа између неопходне децентрализације, примерене регионализације и ојачане локалне самоуправе у Србији. Сваки од ова три реформска захвата има своје посебне циљеве, али и специфичан политички контекст у којем је проблем који се реформом намерава решити нарастао. Без познавања ове често скривене старе политичке „позадине“, нове реформе могле би се свести на просту реакцију на претходно стање и као такве извргнути се у супротну крајност која није мање штетна од претходне. Зна се да је реактивно мишљење и понашање, као споља изнуђено и испровоцирано, не само другогоразредног квалитета него, у политици (а и у животу), најчешће штетно.

Актуелне контроверзе и могући излази

Најављена децентрализација државне управе у Србији морала би да избегне нерационалности постојећег централизма који се у последњој деценији међу Србима легитимисао као механизам за спречавање сепаратизма. У стварности, пак, централизам милошевићевског типа функционисао је као важан додатни подстрек сепаратизма, а све до смене дотичног режима јавно је истицан и као главни оправдавајући разлог свих пројеката отцепљења. Међутим, реактивна логика мишљења и поступања и у односу на овај проверено лош тип централизације Србије, такође увећава ризик да се њеном непромишљеном децентрализацијом још више могу поспешити сепаратистичке тежње тамо где су оне данас скривене. Познато је да се аутономашки сепаратизам у Војводини добро „подгодио“ у последње три деценије наизменичним смењивањем крајности лукаво подметнуте децентрализације и реактивно смишљеног централизма. Из тог погубног политичког обрасца Србија мора да изађе, а један од могућих путева била би регионализација која је ближа локалној самоуправи него парламентарној организацији власти.

Пројекти регионализације у нас, јављају се у политичкој и стручној јавности почетком деведесетих, у време када

је требало пронаћи оптималан облик државне заједнице Србије и Црне Горе. Србија као знатно већа федерална јединица, са Војводином и посебно трауматичним Косовом и Метохијом и као таква (мислило се тада) могла би творити солидну државу са Црном Гором (негде на средини између федералне и унитарне државе у европском смислу) само када би се регионализовала.* То је био примарни разлог за програме регионализације Србије који попримају сасвим супротан смисао у новоствореном контексту у којем Косово и Метохија остају под страном окупацијом на неодређено време, а Црна Гора фактички иступа из федерације и остаје у танкој (више конфедералној него федералној) вези са Србијом. Уместо пројектованог циља да Србија (са Косметом у свом саставу) и Црна Гора постану једна регионална држава (мање од унитарне, а више од федералне државе) познатим методом „федерирања федерације“ иле се ка федерализовању Србије, са перспективом да се конфедерални статус Косова временом прихвати као једина алтернатива његовом брзом и потпуном отцепљењу. Одлагање децентрализације Србије подстиче њену даљу дезинтеграцију и временом јој реално намеће све невољивији модел територијалне организације.

Зато је јака локална самоуправа на месном, општинском, градском и регионалном нивоу – прави и конкретни приликама примерен политички одговор којим се оптимално усаглашава неопходна децентрализација и одноцљива регионализација Србије, без обзира на то у којем ће односу остати са Црном Гором. У српском народу још живи богата традиција локалне самоуправе. Она је некад била основа традиционалне српске народњачке демократије, која је у време тзв. социјалистичког самоуправљања идеолошки злоупотребљена и политички ископромитована, али би се могла обновити у модерном институционалном оквиру и демократском политичком амбијенту. Уосталом, у модерном демократском друштву, јака локална самоуправа је други (комплементарни) пол рационално централизоване државе. Ту постоји не само функционална (хоризонтална) подела власти на законодавну, судску и извршну него и верти-

кална подела на централну и локалну власт, у чијој динамичкој равнотежи се развијају демократски односи. То је, међутим, класична уставна материја која је предмет предстојеће уставне реформе у Србији.

Уставна реформа је, пак, толико одговоран политички задатак да се ником не сме учинити да је сам може брзоплето и на своју руку извести. Трауматично искуство са претходним уставним реформама у Србији налаже додатну предостројност у овоме (попут оне народне „кога су змије уједале, тај се и гуштерова плаши“). Теоријска слаборација системских проблема унуђује на уважавање релевантних историјских, структурно-функционалних и актуелно политичких чињилаца који актуелним реформаторима намећу разне императиве, међу којима су свакако најважнији следећи:

1. Децентрализација, нарочито економска, у Србији је нужна, али она не сме отворити простор за било који сепаратизам и блокаде државних функција. То значи да све државне функције од националног интереса морају остати под контролом централне управе, с тим што би се неке републичке институције изместиле из Београда, уз отварање регионалних канцеларија важнијих министарстава у Новом Саду, Нишу и Крагујевцу (децентрализација као деконцентрација).
2. Регионализација би морала да помири и изведе две крајности:
 - а) постојећу асиметрију (у облику АП Војводине као сепаратног корпуса која има своје „конститутивне акте“);
 - б) вештачку симетрију која би довела до прекрајања Централне Србије само због формалног изједначавања „свих конститутивних делова Србије“ – чиме би се Србија само брзоплето и неодговорно федерализовала, без иједне рационалне последице.

Штетне последице асиметрије у Србији које изазива посебна аутономија Војводине могле би се неутралирати деконцентрацијом републичких институција и јаком локалном самоуправом општина у Војводини, града Новог Сада, али и других градова (Суботице, Сомбора, Зрењанина, Кикинде, Вршца, Панчева, Сремске Митровице и др.), оживљавањем традиције некадашњих жуупанија као административних целина све до ни-

* Видети: Миодраг Јовковић, *Устав регионалне државе Уједињених српских земаља – Регионализација власти*, са обрашљањима и коментарима, „Видик“, Београд, 1996.

воа функционалне обласне аутономије. Ако општине (градови) и аутономне области са подручја данашње Војводине желе аутономију на вишем нивоу (на нивоу „великог региона“), нека сами одреде њен делокруг и за њу обезбеде средства (одвајајући од својих надлежности и средстава колико им буде одговарало). Ко хоће већу аутономију Војводине нека је сам плаћа, а држава Србија мора се побринути да се сепаратистичко аутономаштво не финансира из иностранства.

Да би се предупредила нерационална парламентарна (и потенцијално сепаратистичка) централизација „великих региона“ они не могу имати изворна овлашћења, већ само поверена: (1) она која су им поверена „одозго“, од стране централне државне управе, и (2) она која им се поверавају „одоздо“, од јединица локалне самоуправе (које би поред поверених имале и своје изворне надлежности).

Аналогно томе, и Централна Србија била би јединствено подручје („велики регион“) са више регионалних целина („малих региона“ или функционално аутономних области) са двостепеном аутономијом: (1) изворном и територијалном (општинском и градском) и (2) допунском и функционалном (обласном). Са јаком општинском (градском) самоуправом (обавезно код градова са више од 100.000 становника, уз могућност да се градска самоуправа организује и више општина које гравитирају градовима преко 50.000 становника), уз посебан статус Београда као главног града и великих градова (Ниша и Крагујевца) постигла би се оптимална мера у децентрализацији и регионализацији – без вештачког „равнања“ према данашњој Војводини. Тада би у начелу општине и градови из Централне Србије били у сличном положају као они у будућој Војводини. Могли би аутономно, више или мање надлежности и средстава да пренесе на органе шире области, уз могућност да према републичком закону пре или касније (по моделу „функционалне регионализације различитог темпа“) формирају један „велики регион“ (или можда више њих ако се испостави да су они потребни у будућем развоју).

Регионална аутономија би се осигуравала преко непосредног представљања не само грађана него и региона у Народној скупштини Републике Србије у којој би постојали и деловали, поред страначких и регионални посланички клубови. Уједначавање закона на међународном нивоу је тенденција европског законодавства, тако да је сасвим природно да се законски оквири регионалне политике у Србији јединствено одреде, а да се локалне специфичности узимају у обзир током њеног спровођења (по начелу „мисли глобално, делуј локално“). Спровођење (извршавање) закона поверавало би се извршним већима аутономних области која би била састављена од изабраних

представника локалне самоуправе из дотичне области. Њих би бирале, контролисале и смењивале општинске и градске скупштине, а њихов избор би потврђивала Народна скупштина, која би могла да покрене и поступак пред Уставним судом за њихово појединачно или колективно разрешење.

3. Локална самоуправа општина (и градова) мора да добије сигуран правни оквир, јачу економску подлогу и тако да постане примарни основ друштвене стабилности Србије и снажан замајак њеног локалног и регионалног развоја. Децентрализација Србије треба првенствено да се спроведе повећавањем обима пренетих овлашћења и појачавањем изворних надлежности општинске (градске) самоуправе, да би се предупредила централизација на регионалном нивоу који је предалеко од свакодневних животних потреба грађана и њихових локалних проблема. Зато општине не би требало непотребно уситњавати, по логици бесмислене „кардељевске ооуризације“. Постојеће општине ваљало би делити само у два екстремно различита случаја: (1) у великим градовима где се грађани „гуше“ на шалтерима (општина са више од 100.000 становника); (2) у брдско–планинским и пограничним крајевима где су села „угушена“ (многа и „угашена“) од стране оближњих градова. Овај други случај указује на потребу да се локална самоуправа не сведе на општински централизам, те да се оживи и традиција сеоске самоуправе (којој би била аналогна месна самоуправа у градовима – по кварталима).

Локалне специфичности у Србији, без штетне асиметрије и ништа боље вештачке (формалистичке) симетрије, могу да уваже само различите и еластичне форме аутономног функционалног повезивања општина и градова до нивоа аутономних области (па, евентуално, и до нивоа „великих региона“). То је модел системске регулације у облику модуларне („гроздасте“) структуре која оптимално уважава реалне односе, различите локалне и регионалне интересе, различите развојне потенцијале и пројектоване циљеве развоја (локалног – руралног или урбаног, регионалног и глобалног). Овај регулациони модел се теоријски ослања на кибернетски иновирани теорију система, обезбеђује максималну функционалну координацију уз минимум координатора (без нерационалне бирократизације).

Уважавајући напред изнета начела, али и политичку реалност и затечено стање у територијалној организацији власти у Србији, па и нека сумњиво стечена права, које је као велико бреме проблема оставио ранији социјалистички режим новим демократским властима, предлагам поступност у регионализовању Србије по моделу „функционалне регионализације различитог темпа“. Тај модел је наметнут чињеницом да у Србији као територијално–политичкој за-

једници постоји, и правно и фактички, изражена асиметрија у случају Косова и Метохије и мање драстична, али реална асиметрија у случају Војводине.

Косовски проблем је потпуно интернационализован и зато српском уставотворцу не преостаје ништа друго него да се с позивом на одредбе Резолуције УН број 1244 zaloжи за модел државне сарадње са међународном заједницом који би омогућио да се политичким средствима штите српски национални и државни интереси на Космету, означавајући као противуставни чин било чије признавање евентуалне сецесије Косова од Србије. У том смислу Уставом Републике Србије ваља прописати могућност асиметричне регионалне аутономије за Косово и Метохију као неутуђиви део државе Србије, по начелу да Албанци на Косову добију право да самостално одлучују о својим питањима, док би Срби са Космета добили симетрично право да самостално одлучују о својим, а равноправно са Албанцима о заједничким питањима. Модел „функционалне регионализације различитог темпа“ оставља отворену могућност, да се Косово реинтегрише у уставноправни и политички систем Србије, кад се за то стекну међународноправни и политички услови.

С обзиром на постојећу уставну асиметрију Војводине, предлагам да се она у интересу стабилног демократског уређења државе Србије уклања демократски и поступно – без икакве штете по грађане са тог подручја и у њиховом најбољем интересу. Остављена би била могућност да се органским законом Србије дозволи било којем подручју у Србији аналогна „функционална аутономија плус“. То би значило да би Уставом Републике Србије било допуштено, а органским законом Народне скупштине Србије уређено, да општине, градови и аутономне области са било којег подручја Србије, било да су са подручја данашње Војводине или Централне Србије, ако желе својеврсну „аутономију плус“ могу функционално да се повезују и међусобно да се удруже у остваривању својих заједничких интереса у оквиру „великих региона“ којих би у Србији било од четири до шест. У ту сврху би, по законом утврђеној процедури коју прописује Народна скупштина Србије, на нивоу „великих региона“ било формирано одговарајуће извршно регионално веће као својеврсно паритетно координациона тело локалних самоуправа.

Пошто ни ови тзв. велики региони не би имали законодавну власт (која, иначе, спада у делокруг федералних јединица, а не региона) скупштине региона не би биле обавезне. У случају да се због контроле над извршним већем региона, ипак, конституишу скупштине региона, у њиховом саставу били би сразмерно заступљени представници општина, градова и аутономних области дотичног региона.

Притом би се морали задовољити следећи услови:

1. Општине, градови и аутономне области могли би се удруживати само с циљем међусобне координације развојних пројеката и заједничких јавних послова који се остварују у оквиру њихових надлежности. У том случају скупштине општина и градова, део својих надлежности преносе на одговарајуће паритетно координационо тело (извршно веће ужег или ширег региона) и обезбеђују финансијска и друга средства за остваривање заједничких развојних пројеката.

2. Удруживање општина, градова и аутономних области, као административно-територијалних јединица у веће функционалне целине са својеврсном „аутономијом плус“, не сме имати парадржавну форму ни национално ексклузивност – јер и једно и друго има сецесионистички потенцијал и угрожава мултинационалност Србије. Томе насупрот, системску државну потпору имали би сви пројекти ширег регионалног повезивања који имају развојни карактер, подстичу економске интеграције, међусобну културну сарадњу, слободну комуникацију и дух толеранције.

3. Регионални развојни пројекти од ширег националног интереса треба да буду организациона и финансијски потпомогнути са глобалног државног нивоа, а системску солидарну потпору имали би сви пројекти којима се уклањају или ублажавају неравнотежности у друштвеном развоју. У исту сврху солидарне развојне и социјалне фондове морају имати све општине, градови и аутономне области, који би били функционално повезани (преко одговарајуће „функционалне мреже“) са истим таквим фондovima на националном нивоу.

Посебну државну потпору имали би „трансрегионални“ развојни пројекти организациони на принципу „функционалне мреже“, у форми заједнице општина и градова које имају привремени или трајни заједнички интерес (као на пример, заједничко коришћење река, изградња и одржавање одређених пута и путева, еколошка заштита, развој брдско-планинских подручја). Такве „функционалне мреже“ би стварале и одржавале еластичну, ефикасну и јефтину „гроздасту структуру“ повезаних локалних и регионалних пројеката који би се међусобно разликовали (као пуцета у једном грозду) и одражавали би различите потребе, могућности и циљеве локалног и регионалног развоја.

Основна разлика између овако замисљених „функционалних мрежа“ и традиционалних територијалних структура власти јесте већа ефикасност и мањи трошкови одржавања првих у односу на друге. Србија је мала и сиромашна земља да би могла да издржава паралелне административне структуре на више од три нивоа државне организације, укључујући и савезни ниво. Централна државна управа и локална (општинска и градска) самоуправа су неизбежни

нивои територијалног организовања власти, а савезни и регионални нивои требали би да буду са њима комплементарни, а не паралелни. У том смислу регионални органи власти требало би да се прилагоде извршној функцији координације унутар и између два основна нивоа државног организовања (локалног и републичког), а савезни координацији између држава чланица и према међународној заједници.

Операционализација начела и предлог модела територијалне организације власти у Србији

Акциони карактер претходне социјално расправе захтева конкретну операционализацију предлога алтернативне територијалне организације власти у Србији који би, уз рационалне елементе теоријског модела, уважавао веома реалне историјске, геополитичке и актуелне политичке услове у којима би се спроводила предстојећа системска реформа државне управе. У том смислу се намећу следећа оперативна начела:

1. дисконтинуитет са уставним решењима из комунистичког периода која су имала идеолошку легитимацију, а нарочито са онима која подстичу или омогућују сепаратистичке тенденције у Србији као јединственој целини;
2. континуитет са оним традицијама српског народа у практиковању народне самоуправе на свим нивоима која је сасвим компатибилна са модерним начелом да није рационално решавати проблеме на глобалном нивоу, ако се они могу решити на локалном;
3. уважавање природних, историјских, економских и културних особености територијалних јединица;
4. уважавање искуства других народа и држава, поготово суседа Србије;
5. јединствена територија Србије као државе организовала би се на начелима демократске установљене равнотеже централне државне управе, регионалне аутономије, развијене локалне самоуправе и социјалне солидарности територијално-политичких делова.

1. Децентрализацију државне управе у Србији треба доследно спровести децентрализацијом државних органа и преносењем функција „одозго према доле“ и оптимализовати је на три нивоа: (1) централном (републичком), преко (2) обласног (регионалног), до (3) локалног (општинског, градског и месног) нивоа државне управе (од министарстава, преко обласних и локалних начелстава и секретаријата, до месних канцеларија). Основно правило било би препуштање сваком нивоу оних функција које може најквалитетније сам да обави, уз непрекинути ланац контроле виших органа над нижим, али са тенденцијом

сужавања централних управних функција само на оне од глобалног националног значаја.

2. Народну самоуправу (аутономију) треба организовати „одозго према горе“, такође на три нивоа: на (1) локалном (месном и општинском), (2) регионалном (обласном) и (3) глобалном (републичком). Полазећи од зборовна грађана и месних заједница, преко скупштине општина и градова, извршних већа области и региона, до Народне скупштине и Владе, артикулисала би се слободна (аутономна) политичка воља грађана у оквиру административно-територијалних (и политичких) јединица – као што су насеља (села и градови), општине, области и држава Србија.

Територијално-политичке јединице у Србији би, према томе, биле (1) општине, (2) градови (градске општине) и (3) области (региони). Уз постојеће и нове општине, формирале би се градске самоуправе за све градове који на свом ужем подручју имају више од једне општине, а обавезно за све градове са више од сто хиљада становника. Могућност за неки облик градске самоуправе треба оставити свим градовима, па и оним мањим, с тим што њена форма не мора да буде за све иста.

Србију би као јединствену државу, али децентрализовану и регионализовану, сачињавале следеће аутономне области које су истовремено природно-географске, историјске, привредне и културне целине, са историјски формираним регионалним центрима: Банат (Зрењанин), Бачка (Нови Сад), Београд (Град Београд), Браничево (Смедерево), Златибор (Ужице), Јабланица (Лесковац), Колубара (Ваљево), Косово (Приштина), Мачва (Шабац), Метохија (Пећ, Призрен), Нишава (Ниш), Рашка (Краљево), Срем (Сремска Митровица), Тимочка Крајина (Зајечар) и Шумадија (Крагујевац).

Свака аутономна област била би полицентрично организована. У сваком од већих градских (општинских) центара дотичне области било би координационо седиште неког за ту локалну средину посебно важног друштвеног функционалног сегмента (саобраћаја, индустрије, пољопривреде, здравства, школовања, културе и сл.). Полицентрично распоређене водеће институције и извршнополитичка тела области (регионални секретаријати) утицале би на равномеран локални развој целог региона. Све развијенија информатичка комуникација омогућује тренутну координацију свих заједничких функција, без пуно састанака, путовања, дневница, бирократских процедура и сувишних трошкова. Само тако би се спрело да се актуелна децентрализација нерационално централизоване Србије не заврши још нерационалном полудецентрализованом и пароксијално ретроградном централизацијом појединих њених ужих области или ширег региона.

Проф. др Милован М. Митровић

РАШКА И ИДЕЈА БОШЊАШТВА

Од када је овај наш несрећни простор „упао“ у вртлог балканске полигике великих сила, половином 19. века, наше старе политичке деобе и верски расколи добили су такво убрзање да је скоро свака следећа деценија рађала нове нације, нове културе, нове језике, наравно „нове“ историје, нове идентитете, нове покрајине... Супротно логици националних интеграција у свим другим деловима Европе, у којима су различите локалне, верске, културне, државне па и династичке традиције нашле место под капом модерних европских нација (узмимо примере Француза, Немаца или Италијана, а да и не говоримо о новијем примеру „америчке нације“), српски историјски и етнички простор постао је својеврсна експериментална лабораторија из које ничу феномени необјашњиви класичним категоријама европске науке о нацији (или односу етничког и верског). Од нас се изгледа очекује да прихватимо конструкције које не важе нигде у Европи, мимо осталог света, да прихватимо нешто што је неспојиво не само са још увек живом народном традицијом него и са здравим разумом.

Област старе Рашке постала је од времена Берлинског конгреса (1878), од аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, предмет сталних политичких манипулација аустроугарских империјалних идеолога и њихових наследника у вођству Комунистичке партије Југославије и великохрватског нацистичког покрета. Циљ им је био и остао – фрагментаризација српских територија и продубљивање политичких, регионалних и верских подела у српском народу. Босанскохерцеговачки муслимани, и рашки муслимани, били су средство у рукама идеолога такве политике у борби против српског покрета и српског националног уједињења. На таквим идеолошким основама, током деведесетих година 20. века уобличена је конструкција о „Санџаку“ као „вишевековној историјској целини“, засебној у сваком погледу у односу на своје окружење, осим у односу на Босну чији је наводно историјски део.

Започет окупацијом Босне и Херцеговине 1878. процес сепарирања Рашке области у односу на своје окружење имао је неколико фаза. Преовлађујући став муслиманског вођства Рашке области током последње деценије изнет је у „Меморандуму о успостављању специјалног статуса за Санџак“ објављеном јуна 1993. године у Новом Пазару од стране „Муслиманског националног вијећа Санџака“. У одељку III под насловом „Границе Санџака“ стоји: „Територија Санџака на којој се успоставља специјални статус обухвата подручја следећих општина: Нови Пазар, Сјеница, Тутин, Пријепоље, Нова Варош, Прибој, Лљевља, Бијело Поље, Беране, Плав, Рожаје.

Подручје Санџака представља историјску, етничку, економску, географску, саобраћајну и социјално-културну целину...“ За нас који смо рођени на овом простору, а и за све друге који макар нешто знају о њему, звучи невероватно! Недавно се у Сарајеву појавила књижица путописне прозе Мухамеда Филиповића „Једно дуго, дуго путовање уз Лим и око Пештара „(Сарајево, „Свјетлост“ 2001), вишедеценијског идеолога у СКЈ и идеолога необошњаштва, која баца пуно светло на политичку и идеолошку позадину оваквих политичких конструкција. Већ прве две реченице Предговора откривају смисао овог „дугог путовања“ М. Филиповића: „Проблем Санџака и питање односа између Босне и Санџака, као дијелова некадашње Босне и касније и Османске царевине, што сада имплицира и односе између Босне и Херцеговине као државе и Србије и Црне Горе и Југославије, све док она постоји, као држава, представља веома тешко и још неотворено питање. Санџак је, како знамо, укупним развојем ствари, за цијеле 133 године од када је вољом европских сила и интригама наших сусједа био насилно одвојен од своје матичне земље Босне, био интегрисан у политички и државни систем двије сусједне земље, мада је оригинално био дио некадашње самосталне, а затим и османске Босне.“

У нашој науци као и у нашој политичкој и културној јавности већ годинама влада нека чудна пасивност пред оваквим и сличним политичким конструкцијама и неистинама, и када је реч о Рашкој области, али и о Косову и Метохији и другим областима у којима се ради о животни важним интересима српског народа. Плива оваквих пропагандних тврдњи, поновљена свакодневно на разним гласилима и у разним приликама, прети

да потпуно потисне стварну истину о проблемима који се отварају, нарочито у очима шире јавности и по правилу недовољно обавештеног света о ствари ове врсте. Крајње је време да отворимо ширу расправу о неколико важних питања које се тичу Рашке и идеје бошњаштва. За ову прилику она ће бити само укратко назначена, са кратким образложењима, да би се видео корен проблема и његова идеолошка садржина.

Три су основна питања која траже прецизне и јасне одговоре како би се разбистрила суштина појмова који се непрестано и намерно замагљују. Прво, шта је то „Санџак“ и како се десило да историјско име области – Рашка почне да потискује назив османске управно-административне јединице „санџак“ (само овде од толико стотина санџака широм Османског Царства). Друго, каквог је етничког порекла становништво које насељава Рашку област и да ли су рашки муслимани, уосталом као и босанско-херцеговачки, у великој већини део српског народа, исламизованог током претходних векова, или „Бошњаци-муслимани“ (што подразумева да постоје и Бошњаци-православни и Бошњаци-римокатолици). Треће, када почиње да се отвара и са којим политичким циљем „санџачко питање“ у Рашкој и зашто се појам Босне и бошњаштва намеће овим просторима.

Обласно историјско име Рашка, које се нарочито у западноевропским изворима понекад ширило и на целу Србију, живело је током османске власти напоредо са административно-управним називима турске управе (као и у другим деловима Османског Царства, уосталом као и данас што се чини и овде и у свету). Мањи део ове области, углавном онај који је припадао Херцеговачком санџаку са се-

На великој карти Европске Турске, чувеног картографа Хајнриха Киперта, објављеној у Берлину 1853. године, простор од реке Таре до планине Рогозне означен је крупним словима „RASCIE“ (Рашка)

дештем у Пљевљима и делом данашњих општина Прибој и Пријеполје (до иза Милешева), убрајао се и у Херцеговину. Први руски конзул у Сарајеву А. Ф. Гилфердинг, познати славица, пропутовао је ову област 1857. године и у својој књизи *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији* (Санкт Петербург 1859), бележећи да је Милешева „прва светиња у старој Србији“, записао и следеће: „Херцеговина, дио баштине св. Саве, још из времена док је он живио на двору свога оца, под именом Растко, а касније земља у којој су се чувале његове мошти, назва се „облашћу св. Саве“ и под тим именом је позната цијелом Западу, много вијекова после смрти српског просвјетитеља. Њени владари, поставши у XV вијеку независни, носили су титулу Херцега Св. Саве, називајући се и чуварима његовог гроба.“ У напомени Гилфердинг наводи латински назив „област св. Саве“ – *Ducatus Sancti Sabbae*, као и потпис са оновремених повеља – „херцегъ одъ свѣтаго Саве“.

Не залазећи овом приликом у даљу прошлост, указујемо на општеприхваћено име **Рашка** у западноевропској литератури и картографији током 19. и почетком 20. века, нарочито код Немаца, независно од административно-управних назива који су се мењали зависно од политичких прилика и одбрамбено-стратешких потреба османске државе. На великој карти **Европске Турске**, чувеног картографа Хајриха Киперта, објављеној у Берлину 1853. године, простор од реке Таре до планине Рогозине означен је крупним словима „RASCIE“ (Рашка). Херцеговина се у правцу Таре завршава са Дробњацима, иако је седиште Херцеговине до 1833. било у Пљевљима. Кипертове карте су, иначе, биле основа за расправе и одлучивање на Берлинском конгресу (1878). Британски капетан Едмунд Спенсер на путовању 1850. године описује разне делове европске Турске и између осталог помиње „планинске области Горње Мезије и Рашку“. Погледајмо радове неколицине аустријских и аустроугарских дипломата и официра који су више година боравили у Сарајеву и одлично знали све делове Босне, Херцеговине и Старе Србије. Карл Сакс је 1864. у Бечу објавио дело *Скице о сџановцима Босне* (на немачком). Био је официр, затим вицеконзул (1870) на конзул Аустроугарске у Сарајеву. Говорећи о уском земљишном појасу којим је Босна и Херцеговина повезана са осталим турским провинцијама, Сакс истиче да тај појас, односно „округ Нови Пазар ни у ком случају није историјски оквир земље него је то онај округ који је некада припадао српској области Рашкој и Старом Влаху и тек је као турски пашалук Нови Пазар уједињен са ејалетом Босна“. Густав фон Темел био је такође официр, са вишегодишњом службом као конзул и посланик на балканским просторима.

Као резултат његових четворогодишњих истраживања у Босни, у Бечу се 1867. године појавило дело *Историјски, политички и топографско-статистички опис вилајета Босна, заправо Босне, са турском Хрватском, Херцеговином и Рашком* (на немачком). У опису

Насловна страна књиге Теодора Ипена о Старој Србији објављена у Бечу 1892. године

граница Темел истиче да Босански вилајет чине „права Босна са Крајином (турска Хрватска“, затим Херцеговина, и „пашалук Новипазар (Рашка)“. Још један аустроугарски официр и дипломата, Јохан Роскијевич, у књизи *Сјудује о Босни и Херцеговини* (на немачком), објављеној у Лајпцигу и Бечу 1868., у опису Босанског вилајета истиче прво обласна историјска имена провинција а затим њихову административно-управну поделу, као на пример: „Rascien, Kreis Novibazar mit dem Amtssitze zu Sjenica“ (**Рашка**, санџак Нови Пазар, са службеним седиштем у Сјеници). Карта са административном поделом, бројем и верском структуром становништва носи наслов **Босна, Херцеговина и Рашка** (на немачком).

Иако је аустроугарска дипломатија након окупације Босне и Херцеговине настојала да успостави потпуну војничку, политичку и обавештајну контролу над Рашком облашћу, ради спречавања повезивања Србије и Црне Горе и успостављања своје територијалне везе са албанским областима и са централним деловима Старе Србије (Косово и Метохија), назив **Рашка** и даље се користио у стручним и публицистичким радовима. Један од неколико водећих стручњака за Балкан био је Теодор Ипен: неколико година провео је у Пљевљима (1887-1891) као „дивизиони комесар и политички референт“, а затим као дипломата у Цариграду, Јерусалиму, Скадру, Амстердаму, Атини, Лондону... Важио је за једног од водећих албаноолога. Након боравка у Пљевљима објавио је у Бечу 1892. године дело *Нови Пазар и Косово (Стара Ра-*

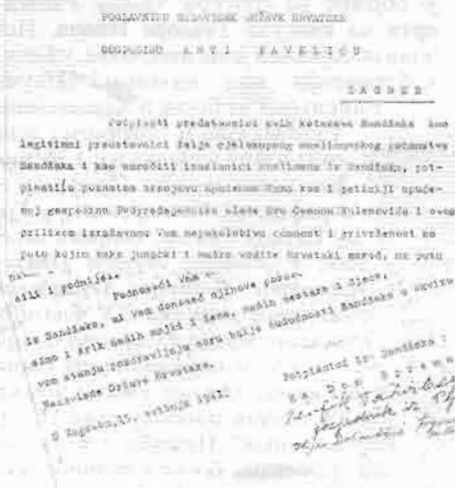
шка), на немачком језику. Карта у прилогу књиге носи назив „Рашка“. У другом тому „Гласника Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, за 1891. годину, Ипен је објавио на српском чланак **Рашка – црта од консула Теодора Ипена**. Исти чланак објављен је на немачком, у Бечу, у публикацији под називом „Научна саопштења из Босне и Херцеговине“

2 (1894) која је повремено доносила избор чланака из „Гласника Земаљског музеја“. Професор географије на Универзитету у Грацу Едуард Рихтер, дворски саветник, у обимној студији *Прилози земљишту Босне и Херцеговине* објављеној у књизи XV Гласника Земаљског музеја у Сарајеву по праву користи појмове **Стара Рашка** или **Рашка**, или чак уместо новопазарски санџак понекад каже „Стара Рашка санџак“. Пишући о југоисточним границама Босне у ранијим вековима Рихтер каже: „Једва се даде одредити граница нашег подручја на југоистоку, где је граничило румелијско подручје, како се зваше главна маса европске Турске. Стара Рашка, којој припадаше данашњи новопазарски санџак, творила је посебни пашалук, који је био под беглербегом румелијским. Где су текле границе овога према Босни, не знамо...“. У уводном делу обимне војнообавештајне студије под насловом *Детаљан опис Пљевљског санџака и Косовског вилајета* (на немачком), објављеној у Бечу 1899., пише да је земљоузина између Србије и Црне Горе „позната као Рашка“, и да „на северу Рашка се простире до границе Босне“. Чак и у време Првог светског рата, након аустроугарске окупације, Георг Штерн је објавио поменуто Ипеново дело *Novibazar und Kosovo* под насловом *Стара Рашка (Das alte Rascien. Der Sandschak Novipazar und dessen Anland unter der k.u.k. Militärverwaltung, Wien 1916)*.

Што се тиче назива „Санџак“ за област старе Рашке јасно је да је реч о политичкој конструкцији новијег датума, изведеној из „санџака“ као назива османске административно-управне јединице (величине округа). За време постојања османске власти на овом простору до 1912. године никада није постојала било каква управно-територијална јединица са именом „Санџак“, већ се тај простор делио као и цело царство на различите санџаке са конкретним називима. Детаљан приказ свих подела и промена дат је у одличној књизи Хазима Шабановића *Bosanski pašaluk – postanak i upravna podjela (Sarajevo 1982)*. Територија Рашке области припадала је током турске власти једним делом Босанском а другим делом Херцеговачком санџаку, најдуже, затим краће и једним делом Новопазарском санџаку од „негде после 1790. г.“ (Шабановић) до 1817 (обухватао је „кадилук Нови Пазар, Стари Влах или Нову Варош са Сјеницом, Косовску Митровицу и Трговиште“. Поново се јавља 1866. и траје као један од седам санџака Босанског вилајета до 2. фебруара 1877. (иако

28=

Adolf Hitler, 25. März 1940, 20. 11. 3.

Копија делова писма упућена Анти Павелићу са захтевом да се Рашка област прикључи НДХ

је 1872, кратко, са прикљученим Нишким сандаком чињно Новопазарски вилајет). Пљеваски кајмакамлук је први пут издвојен из Херцеговине 1865-1866. године и припојен Новопазарском сандаку. Од 1877. Новопазарски сандак припада Косовском вилајету, а после окупације Босне и Херцеговине Рашка област се административно дели на Пљеваљски и Новопазарски сандак, с тим што се 1901. године уместо Новопазарског уводи Сјенички сандак, новопазарска каза припаја Приштинском сандаку, а беранска, гусињска и трговишка каза Пећком сандаку. На „таман статус“ Новопазарског санцака током 19. века указао је и Ахмед Аличић у књизи *Uredjenje bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine (Sarajevo 1983)*. Ова област „која је обухватала подручје које ми данас познајемо под називом Санцак, по основној административној подели припадала је санцацима Босна и Херцеговина. Могли би смо рећи да све до 1851. године ова област није била стално засебно подручје као санцак“. Стога позивање на „сандак“ и границе санцака има смисла једино ако се каже о ком сандаку је реч и у коме временском периоду, ако границе османских санцака могу данас имати било какво савремено значење. Јер ако је реч о реотоманизацији целе Југоисточне Европе онда исте критеријуме треба применити на све бивше територије Османског Царства (и Мађарску, и Румунију, и део Хрватске, и Бугарску и тако редом), а не само на простор Рашке области. Али, у чему је смисао тога?

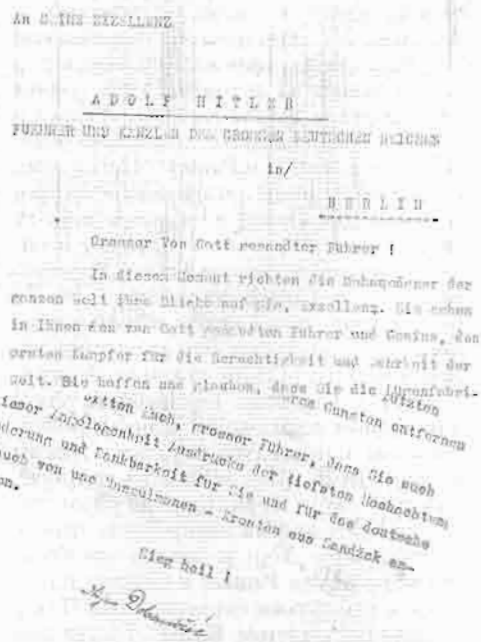
Питање етничке припадности рашких муслимана је такође постало предмет невероватних мистификација и домишљања. За озбиљну европску и националну науку никада није било спорно да они у етничком погледу чине део српског народа који је исламизован током векова османске владавине. Сасвим не-

знатан проценат има туско или неко друго етничко порекло. Сви поменути аустроугарски извори констатују ту чињеницу, без обзира на њихове недвосмислено деструктивне тежње у односу на целину српског народа. Карл Сакс у поменутој студији *Скице о становницима Босне* пише да „словенско становништво босанских провинција припада највећим делом српском народу који се након досељавања, после дужег времена, у одређеним политичким и климатским условима, поделио према дијалектима и обичајима на различите гране“. Роскијевич доноси податке о верској структури становништва Босанског вилајета, са Рашком, на карти израђеној 1865. у Војногеографском институту у Бечу (православних 51,25%, муслимана 32,83%, римокатолика 14,25%). У самој Рашкој је, према Роскијевичу, живело укупно 125 000 становника, од чега 100.000 православних, 23 000 муслимана, 1 800 Цигана и 200 Јевреја. И начелник аустроугарског генералштаба, генерал Бек, у једној студији из 1895. године, и поменута студија о Пљеваљском санцаку и Косовском вилајету из 1899., па чак и аустроугарски окупациони попис становништва током Првог светског рата, муслиманско становништво ових области бележе искључиво као „*mohamedanische Serben*“ (муслиманске Србе). На карти немачког генералштаба *Народи Подунавља и Балканског полуострва* (на немачком), од 16. марта 1940., „само за поверљиву употребу“, поред „Срба“ посебном бојом су означени „муслимански Срби“ (*Mohamedanische Serben*). И британски извори када говоре о становништву Јужних Словена наводе „*Moslem Serbs*“, као на пример, А.Х.Е. Тејлор у књизи *Будућност Јужних Словена* (на енглеском), објављеној у Лондону (вероватно 1918). Исто тврди и Гастон Гравје у студији о Новопазарском санцаку објављеној у Паризу 1913. године. Чувени слависта Ватрослав Јагић у приказу књиге Косте Хермана *Народне pjesme muhamedovaca u Bosni i Hercegovini* (књ. I, Сарајево 1888) закључује да ово становништво „упркос различитости вјероисповјести чини са свим осталим Србима етничку целину“.

Објективне судове европских истраживача потврђују, поред осталог, и новија истраживања др Ејуна Мушовића, историчара и етнолога из Новог Пазара, изнета у докторској дисертацији *Етнички процеси и етничка стурктура становништва Новог Пазара* (Београд 1979). Ево неких примера из новопазарског краја: Адровићи (Хадровићи) су исламизовани Ђурашковићи од војводе Ђурашковића, Аливодићи су исламизовани Бањани; Бабачићи у селу Туцази су од православних Срба Обрадовића а ислам су примили 1821. године; Беговићи, најстарија муслиманска породица у Бихору, потомци су српског племића Јована, кога су Турци звали Јован-бег; Делићи, Грбовићи и

Црновршани потомци су три брата православна Србина; Дураковићи су исламизовани Букумири из Братоножића; Ђукићи су исламизовани Ђукићи из Полици код Берана. Бројни су овакви примери у свим другим крајевима. Бојачићи из околине Бијелог Поља су пре исламизације били Самарцићи, Калачи у рожајском крају су исламизовани Милачићи из Куча досељени 1769. године, Ровчани у Комарану су потомци два брата досељена из Роваца – Луке (Мумина) и Милутина (Мусе), и у блиском су средству са Булатовићима, Ровчанима, Ђекићима и Влаховићима у Ровцима, као и многи други примери сродника православних и муслимана. Тај проблем је у најновије време врло лепо обрадио Салих Селимовић у радовима *Срби муслимани и њихова денационализација* (гласник Завичајног музеја у Пљевљима, књ. 2) и *Неке карактеристичке исламизације у Полињу* (Милешевски записи Музеја у Пријепољу, књ. 5). Заправо, Селимовић је скренуо пажњу на један велики и неправедно запостављени истраживачки проблем наше националне историје и етнологије, који заслужује да се нађе као тема великог интердисциплинарног истраживачког пројекта.

Треће питање које треба да буде свестрано научно истражено и објашњено јесте питање политичких манипулација облашћу Рашке, првенствено њене територијалне припадности, од идеје прикључења Босни и Херцеговини до „специјалног статуса“ у најновије време, или обрнуто – од „специјалног статуса“ до припајања Босни. Идеју је и теоријски и практично уобличио аустроугарска дипломатија крајем 19. века и све касније варијације се наслажују на аустроугарски концепт борбе против српске идеје, било да је реч о великохрватском усташком пројекту прикључења Рашке Босни и

Копија делова писма упућених Адолфу Хитлеру са захтевом и образложењем да се Рашка област прикључи НДХ

No. 1095
 MUSLIMANSKO NACIONALNO VIJEĆE SANDŽAKA

 MAPA SANDŽAKA
 koja će se primjenjivati uz glavni II ovog Memorandum

 MEMORANDUM
 O USTUPAVLJANJU SPECIJALNOG STATUSA ZA
 SANDŽAK

 NOVI PAZAR
 JUN 1993

Albanija

Копија насловне стране Меморандума о специјалном статусу Санџака и приложене карте којима се оживљавају старе аустроугарске и великохрватске претензије

Херцеговини, или пројекту „аутономије Санџака“ на коме ради КПЈ између два светска рата и током Другог светског рата. Данас се може истраживати и шира савремена међународна позадина овога питања и јачи идео нових фактора као што су турски или великоалбански, разуме се и даље се баштинцима аустроугарског наслеђа међу којима и даље на првом месту стоји великохрватска претензија на целу Босну и Херцеговину, укључујући наравно Републику Српску, али и Рашку. Познато је да је аустроугарски режим у Босни и Херцеговини покушао са увођењем идеологије бошњаштва и са проглашењем „босанске нације“, али без успеха. Оно што није успео Бењамин Калај, по други пут покушава Ричард Холбрук преко тзв. Дејтонског споразума васкрсавајући у целисти све елементе Калајевог бошњаштва. Мање је познато да је аустроугарски режим покушао са проширењем идеје босанске нације и бошњаштва и на области Рашке и Косова и Метохије, потпуно исто што данас почињу изишва да раде балкански стратеги САД и НАТО-а. Дајући опширне рецензије више пута поменуто књиге Теодора Ипена *Нови Пазар и Косово*, Лајош Талоци је тада (1892) покушао да оспори етничко и историјско право Срба на ове области закључивши следеће: „До сада је била грешка да је све што је са српске стране долазило узимано за истинито и прихватано као догма да су Нови Пазар и Косово били српски, да су српски и да следствено томе морају бити српски“.

Крајњи циљ аустроугарске стратегије био је свођење српског државног и етничког простора на нешто мало проширену Шумадију која би и у тим границама морала бити под аустроугарским протекторатом, мада се појављује и идеја њеног укључивања у састав Аустро-Угарске. Први пут када јој се пружила прилика да окупира Рашку област, аустроугарска окупациона власт је 1917.

организовала конференцију муслиманских председника општина које је сам поставила и у Сјеници обзнанила тзв. Сјеничку резолуцију којом се тражи „припајање Санџака Босни и Херцеговини“ или успостављање његове аутономије. Идеју аутономије преузима дословно КПЈ.

Најдаље се у томе отишло 1941. године не само захтевима за прикључењем „Санџака“ усташкој Независној држави Хрватској упућеним Анти Павлићу, Адолфу Хитлеру и Бениту Мусолинију, него и теоријама о „хрватским Муслиманима из Санџака“. У писму Анти Павлићу којим су се 15. маја 1941. године изасланици муслимана обратили у име „свих котарева Санџака“ изнета је жеља „да свих девет (9) котарева Санџака и то: Беране, Бијело Поље, Сјеница, Нови Пазар, Тугин, Нова Варош, Пријепоље, Пљевља и Прибој, као повјесни, земљописни, природни, привредни и етнички дио Босне и Херцеговине буду укључени у оквир Независне Државе Хрватске“. Слични аргументи изнети су у „Меморандуму о успостављању специјалног статуса за Санџак“ из 1993. године с тим што су придодати саобраћајни и социјално-културни фактор а број срезова (општина) повећан је са 9 на 11. У писму Адолфу Хитлеру, датираном у Загребу 17. маја 1941. године даје се шире историјско-етнографско образложење поменуто жеље да се девет срезова прикључи НДХ, полазећи од следеће чињенице: „Као азијско хрватско народно племе доселили су се наши преци у нашу садашњу домовину почетком 7. столећа после Христа. Када је византијско-цинцарски утицај хтео да име наметне православној веру и левантске црте карактера, наши су претци у 12. и 13. столећу прешли на богумилску веру. У 14. столећу био је у нашој домовини у Милошеву код Пријепоља крунисан хрватско-босански краљ Твртко /.../ Када су у 15. веку наши преци

потпали под власт Отомана они су прешли на исламску веру /.../ Тако смо ми до данас остали припадници исламског веровања и хрватски народни припадници /.../ После српске окупације у 1912. години почело је наше страдање...“. Писмо је потписао Илијас Добарић, трговац из Бијелог Поља. У истом духу је и писмо Адема Омеровића Павлићу, „представника новопазарског котара при изасланству Санџакија“ у Загребу, од 3. јула 1941. године. Омеровић на крају истиче да новопазарски „Хрвати-муслимани“ с правом „заслужују и траже да вјечно остану првим чуварима Санџака, -те Подринске Хрватске Крајине“.

Сасвим је јасно да је овде реч само о једној политичкој оријентацији међу рашким муслиманима, која је доживела политички пораз са поразом нацистичке идеологије. Јавља се поново прилагођена новим околностима. Други знатно трезвенији и објективнији приступ изражава на пример Мурат Шећерагић у повећем тексту из 1944. године под насловом *Муслимани некад и сад у Санџаку* у коме између осталог стoji: „Муслимани Санџака од Срба разликују се само по вјери и вјерским обичајима, дочијим су им један језик, једна крв, једни обичаји, на пр. свадбени обичаји: формирање сватова, церемонијал при увођењу младе у младожењину кућу итд. Исто су тако једнаки обичаји и муслимана и православних у Санџаку приликом дочека гостију, справљању јела, гостопримству и дарожљивости...“. Овај правац мишљења је на жалост данас у дефанзиви.

Ово су само неки акценти који илустрју врло сложен сплет проблема, и нарочито утицаја са стране, не само на тумачење заједничке историје и традици-

Sandžacke novine

1. februar 1999.

**Nacionalni praznici
 Sandžaka (2. februar)**
**Dana 2. februara 1877.
 godine odlukom Porte
 Sandžak je izdvojen iz
 Bosanskog vilajeta. Od
 tada pa sve do 1912. go-
 dine Sandžak će egzisti-
 rati kao posebna admin-
 istrativno-teritorijalna je-
 dinica.**

Деталј из Санџачких новина са предвиђеним празницима и псеудообјашњењима

је него и на савремене односе и њихову будућност на овом простору. Овде поменуто три, али и низ других питања, треба да буду предмет озбиљних и дугорочних истраживања, серије научних расправа и округлих столова, свих којима је стало до истине и отвореног разговора, али и до будућности Рашке земље.

др Славенко Терзић

НАСТАНАК ИМЕНА „САНЦАК“

У годинама које су претходиле Балканском рату 1912. године, за средишњу област српске средњовјековне државе – Старе Рашке, која је била најдуже под доминацијом Турске, сасвим неприродно, вјештачки и непречишно почело се одомаћивати и наметати име *Санцак*. Био је то јединствен случај у читавом европском дијелу Турског царства да је само средишња област старе српске државе добила име по административно-територијалној јединици која је одлуком Порте формирана шездесетих година XIX вијека као Новопазарски санцак.

У доба дуге турске владавине нашим земљама (за Рашку или Стару Србију готово петовјековне) постојало је 25 санцака на југословенском простору који су добили ближа имена, или по географским (државним) границама (на примјер: босански санцак, херцеговачки санцак), или по главном мјесту области (смедеревски, крушевачки, скадарски, вучитрнски, призренски, итд), али ниједном од њих није наметнуто географско-политичко име (по санцаку) осим новопазарском.

Бројна документа, прије свега, турског и нашег поријекла, свједоче да овај простор током четири и по стољећа турске владавине никада није био нека засебна политичко-територијална целина. Није он ни географска, ни историјска, ни етничка целина каквом су је жељели приказивати и данас приказују. Па, ипак, десило се да је само средишња област Старе Рашке, која је одлуком Берлинског конгреса 1878. године остала у саставу Турског царства све до 1912. године, добила туђе, турско име „Санцак“ (турски: санцак – застава). Простор између граница Србије и Црне Горе, после аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, био је организован као пљевалски и сјенички санцак, али је и даље носио име Новопазарски санцак. У писаним документима с краја XIX и почетком XX вијека, прије свега оним аустроугарског и турског поријекла, почео се називати и само именом *Санцак*.

У страниој штампи, међутим, појам *Санцак* осим административног значења, намјерно или ненамјерно, или чак и злонамјерно, чешиће се узима и као географско-политички назив за простор, енклаву између Црне Горе и Србије и Босне и Херцеговине. Тако појам Санцак постепено стиче географско-политичко значење за политичку земљоузину које је држало Турско царство до 1912. године, а преко које је Аустро-Угарска жељела да оствари своје освајачке интересе и да даље продире у срце балканског простора, све до Солуна. Појам *Санцак* за простор Старе Рашке, који је и после 1878. године задржала Турска, био је највише у употреби у јавном комуницирању и штампи црно-жуте монархије у значењу синонима за турску власт, за територију под суверенитетом

султана. Политичком пропагандом, снажним притиском и перманентним утицајем на ову српску област, будући да је после окупације Босне и Херцеговине имао планове за даље освајање српског националног простора, Беч је вештачки и политички тенденциозно и добро смишљено „створио“ и име *Санцак*, као и „санцачко питање“, да би се у њега могао умјешати, уз подршку Немачке.

Новопазарски санцак је само од 1864. до 1880. године покривао средишње делове немањих државе Рашке. Ова област својом богатом историјско-културном баштином чинила је и данас чини темељ српске средњовјековне цивилизације и културе. У њој је поникла српска писменост и књижевност (у Бијелом Пољу је написано Мирослављево, а у Расу **Вуканово јеванђеље**); ту су рођени, живјели и стварали и први писци биографске књижевности (Св. Сава, Стефан Првовјенчани, архиепископ Данило); фреско-сликари (као Страхинја Будимљанин у XVI и XVII вијеку, браћа Лазовић из Бијелог Поља у XVIII вијеку); први штампар из долине Лима (Мојсије Будимљанин) и други стваралаци. На овом простору поникли су први српски државници, политичари, дипломате и знаменити духовници, па и први наши светитељи.

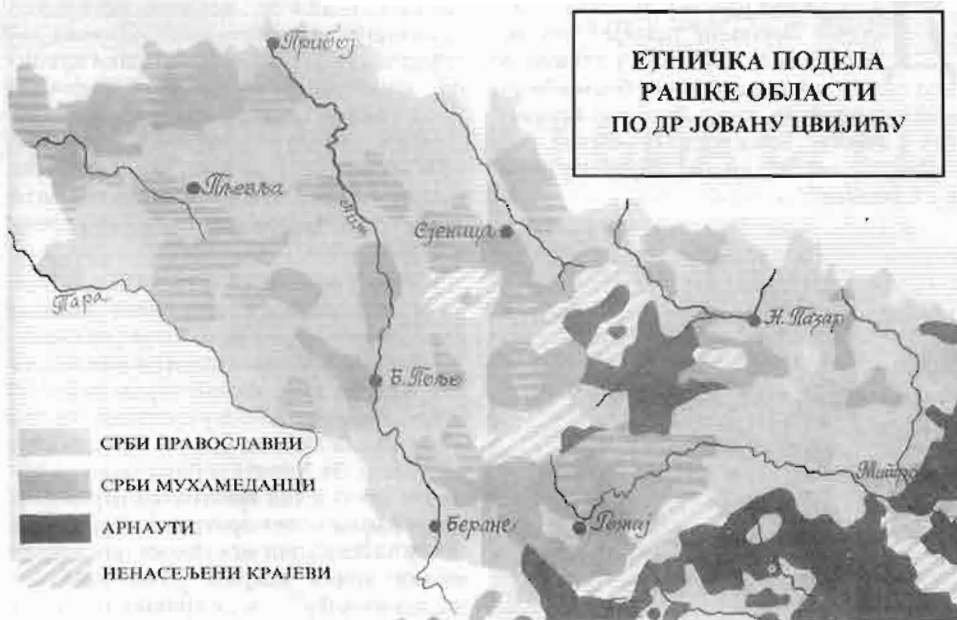
У долинама Рашке, Лима и Ибра формирана је и аутохтона градитељска школа позната у историји уметности као *Рашка школа*. Ова прва српска градитељска школа својим високим дOMETИМА превазилазила је националне границе. Монументални споменици те школе: Студеница, Сопотани, Ђурђеви Ступови, Милешева, као и бројне цркве и манастири на „светим водама Лима“, па и они који нијесу имали среће да у целости преживе варварска разарања и палевине азијатских освајача, и данас својом монументалношћу и сјајем, неки макар и остацима темеља, свједоче о једној великој цивилизацији и развијеној култури Срба у средњем вијеку на овом простору. Управо ти споменици, који и данас изазивају дивљење европске и остале светске културне јавности, докази су колики су били високи дOMETИ српске средњовјековне културе настале и прије него што су рођене велике цивилизације на западу Европе.

Све то доказује да је област Рашке била центар српске духовности у средњем вијеку, да је имала особеност у духовном животу српског народа, иако је географски била разбијена. Посебност ове области, прије свега, видимо и у томе што је област Рашке дуго била средишњи дио српске средњовјековне државе, што се и држава називала њеним именом *Рашка* које је било синоним за име Србије, а име Рашанин за име Србин. По имену Рашанин дуго су Срби били познати и у Европи. И српски језик се називао рашким, а

ћирилица рашко писмо. Стара Рашка је имала најважније институције немањих државе, у којој је било „столно мјесто“ Стефана Немање и његових наследника. Град Рас, као столно мјесто „у сред српске земље“, био је дуго центар, пријестоница државе Немањиха. У овој области било је сједиште Рашке епископије. Сви ти културни споменици, престони градови, сакрални објекти и друга културна мјеста са веома развијеним духовним животом и данас чине једну хомогену, богату националну културну баштину, заједничку не само Србима него дијелом и Муслиманима. Те чињенице, саме по себи, убједљиво говоре да је ова средишња област средњовјековне српске државе представљала заиста само онда, условно речено, *corpus separatum* и да јој та некадашња богата и динамична прошлост одређује и посебно мјесто у склопу целокупног српског простора, а никако турска управно-територијална организација власти и јединица – Новопазарски санцак, која је постојала као целина само петнаестак година.

То што је ова територија последњих деценија XIX и почетком XX вијека, била предмет сукобљавања Црне Горе и Србије, с једне стране, и Аустро-Угарске и Турске, с друге стране, и што су творци аустроугарске империјалне идеологије, почев од Ђула Андрашија, Бењамина Калача, Лудвига Талошија, Теодора Ипена до Ерентала и других који су са окупацијом Босне и Херцеговине исконструисали и „санцачко питање“ – доказ је више покушаја једне вјештачке конструкције њеног политичког, вјерског и оријентално-културног индивидуалитета израженог и именом *Санцак*.

„Санцачко питање“ је покренула Аустро-Угарска на Берлинском конгресу, па се о Новопазарском санцаку расправљало у форми посебне, XXV тачке. Године 1879. у Сарајеву је потписана Новопазарска конвенција, на основу које је Турска била принуђена да пристане на аустроугарску окупацију Пљеваља и Пријепоља, па чак и Бијелог Поља, које, ипак, није војно запосјела. Аустроугарска дипломатија све то је радила с циљем да Монархија трајно онемогући ослобађање српског народа у Старој Србији и да спријечи Црну Гору и Србију да остваре заједничку границу управо на простору Старе Рашке. За Аустро-Угарску, „санцачки коридор“ представљао је реалну могућност да на најпогоднији начин оствари своју империјалну политику продора на Исток, да преко њега загосподари цијелим простором Старе Србије, овлада Косовом, вардарском долином и Солуном, да оствари везу са будућом албанском државом, која је замишљана под њеним и италијанским протекторатом. За реализацију аустроугарске завојевачке политике територија између Црне Горе и Србије, форсирано називана

**ЕТНИЧКА ПОДЕЛА
РАШКЕ ОБЛАСТИ
ПО ДР ЈОВАНУ ЦВИЈИЋУ**

Санџаком, била је за Босну од животне важности. У званичним бечким политичким, државним и војним круговима, често је наглашавана посебност Санџака, да преко њега води најкраћи и најпогоднији пут од Босне до Солуна и да овај простор има онај значај за Босну и Херцеговину, а то значи и за Монархију, као што има Босфор за Црно море. „Ако би Аустро-Угарска заузела Новопазарски санџак, будућност нашег народа не само изван Србије, но и у Србији, била би решена на његову штету...“ – писао је Јован Цвијић.

У Бечу и Пешти, међутим, било је одраније одлучено, још 1876. године, да се не дозволи „политичко спајање Србије и Црне Горе на територији Новопазарског санџака“ и стварање једне јаке јужнословенске државе на јужним границама Хабзбуршке монархије. Бечки двор је искористио велику Источну кризу 1875–1878. године, отворену устанцима српског народа у Херцеговини, Босни и дуж црногорске сјевероисточне границе – у Васојевићима и другим крајевима Старе Србије – и у њеном завршном чину, на Берлинском конгресу, добио мандат да окупира Босну и Херцеговину и пошаље своје војне посаде у западни дио Новопазарског санџака. Тиме је задат тежак ударац читавом српском народу. Ријечју, деценијама прије Првог балканског рата, Аустро-Угарска је отворила тзв. „санџачко питање“ као питање које је имало да раздере срце српског етничког простора, при чему је политиком *divide et impera* ударила клин и у односима између Срба и муслимана, настојала да их што више удаљи и непријатељски усмјери једне против других.

За схватање значаја и историјских процеса на простору Старе Рашке држимо да је неопходно потребно бар укратко показати какве су се демографске промјене дешавале на њему. Значајнија кретања српског становништва на простору Старе Рашке отпочела су још од првих турских војних упада, када је становништво било принуђено да се у паничном страху повлачи према западним областима Босне и Херцеговине, територије Дубровачке Републике, Далмације или ка сјеверу. Оно

које је било на путу освајачких похода склањало се у планинске предјеле, претежно данашње Црне Горе. Истраживачи, почев од Вука Караџића, Јована Ердељановића, Јована Радонића, Ивана Божића па до др Ејупа Мушовића, савременог истраживача етничких помјерања у прошлости Рашке области, утврдили су да је она у почетку турске владавине била густо насељена православним свијетом. Турски пописи говоре да су старорашке крајеве густо насељавали претежно сточари православне вјере. У прва два вијека османлијске владавине муслиманско становништво у овој области било је сасвим малобројно, сконцентрисано у градским насељима, углавном су га чинили представници турске власти – чиновници, војници и полицији.

Додуше, на овом простору отпочела је врло рано и исламизација српског живља, нарочито у градским насељима, па и у њиховој непосредној околини. Исламизација је постала интензивнија, када се због масовних сеоба Срба 1690. и 1737. године нагло проредио српски елемент у крајевима Старе Србије. Исламизацију су пратиле у Рашкој области и појачане репресалије турских власти, насељавања веће групе Климената у рожајском крају и на горњој Пештери, као и јачање анархије у Турској. Знатнија етничка помјерања и слабљење српског православног живља на овом простору успједила су и за вријеме Првог српског устанка, а миграције у ослобођену Србију су настављене и касније. Но, и поред тог сталног пражњења, ова област је била и усељеничка, у њу је перманентно пристизало свјеже динарско становништво из црногорских брда, Дробњака и источне Херцеговине. Тако је српски живаљ све до 1878. године чинио већину у односу на муслимански и остали – Шиптаре у источном дијелу Рашке области.

Послије Берлинског конгреса, етничко стање у овој области се донекло измијенило, због масовног досељавања муслиманског становништва – мухаџира из окупираних Босне и Херцеговине, затим из Црне Горе, из градова Никшића и Колашина

и њихове околине. Разбијање компактних српских насеља у појединим старорашким крајевима нарочито је условио масовни прилив муслиманског становништва из Босне и Херцеговине и покренуо знатан број Срба на сеобу у Краљевину Србију. И поред тога, попис рађен за потребе митрополита показао је да је српско становништво у Рашкој и на освитку XX вијека било доста бројно (46% у Новопазарској кази до 90% у Доњим Васојевићима).

И поред ових убедљивих података о броју православних у области Старе Рашке и чињенице да је муслимански живаљ у огромној већини био српског етничког поријекла, у периоду од 1878. до 1912. године Аустро-Угарска је својом политиком нескривено радила на томе да што више удаљи и Црну Гору и Србију од ове историјске српске територије, оспоравајући чак и њен српски етнички карактер. Интересантно је нагласити да је Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903), а то ће бити политика земаљске босанске владе и касније, покушавао да идеју о босанској нацији, коју је идејно-политички сконструисао учени Бењамин Калај, прошири и на Новопазарски санџак и Косово и Метохију и тиме створи базу за учвршћивање Аустро-Угарске на овом простору. Због тога су из Беча и Пеште давали подстицаји и подршка покушајима да се и научно докаже, аргументује етничко и историјско јединство територије Новопазарског санџака и Косова са Босном и Херцеговином, која је била под аустроугарском окупацијом. То је нарочито дошло до изражаја у припремању издавања књиге аустроугарског вицеконзула у Плевљима, Теодора Ипена (1888–1891), о Новом Пазару и Косову. Ипен је, иначе, важио за једног од идеолога и водећих пропагандиста аустроугарске империјалистичке политике, заступао је идеју о посебности Санџака и његове аутономије, свакако под доминацијом Бечког двора.

Ипеново дјело, објављено у Бечу 1892. године, постаје прави приручник бечке дипломатије за вођење антисрпске политике и доказивање некакве етничке и друге посебности Санџака. Ипен је неке од својих основних погледа на „санџачко и косовско питање“ објавио и у „Гласнику Земаљског музеја“ у Сарајеву, наглашено тврдећи да „становништво старе Рашке“ припада највећим дијелом „босанском племену“. Ово Ипеново мишљење је одмах пренио сарајевски лист „Бошњак“ популаризујући га како би „босански народ“ што боље схватио ко су „његови пријатељи“. Тако је постављена тврдња да становништво Старе Рашке припада највећим дијелом „босанском племену“ и да треба ову област припојити Босни и Херцеговини.

Тако је утемељено и ново име Санџака за област Старе Рашке и теза о „праву Босне“, што је истовремено значило и „етничко и историјско право“ Монархије да овлада овим просторима. Та теза ће касније служити и свим другим сепаратистичким снагама и покретима у Босни. Она ће бити изричито наглашена и у тзв. Сјеничкој резолуцији из 1917. године, коју су донијели представници муслиманског живља под изричитим покровитељ-

ством аустроугарских окупационих власти, а у којој се захтијева одвајање *Санџака* од Србије и Црне Горе и трајно прикључење Босни и Херцеговини, а уколико се то не може остварити, онда се моли аустроугарска влада да *Санџак* да аутономни статус.

Средишњи предјели Старе Рашке били су и остали језгро, колијевка српске средњовековне цивилизације и српске аутохтоне културе, али овдје су се сусретали, сучељавали и укрштали утицаји Истока и Запада, рекли бисмо, час споро, час убрзано, јер да је и то учинило да историјско-културна баштина овог простора постане још богатија и за наш и за спољни свијет интересантнија. Укрштање православља и ислама, сударање народа различитог етничког поријекла и менталног склопа, нарочито у вријеме туђинске владавине овим простором, владавине која је потхрањивала вјерске, националне, политичке, културне и друге супротности, разбуктавало је страсти у народу, али је увијек било више људи рационалног схватања који су знали да разликују пријатеља у непријатељу, да нађу начина да све те историјски таложене супротности, напетости, опасна сучељаванја смире и ускладе ради израђивања заједништва и узajамног поштовања. То што је ова област била језгро аутентичног Српства и што треба да остане суштина српског бића никако не значи негирање и ускраћивање било каквих права људима било које друге националности.

Успомене и свијест о заједничком поријеклу Срба, односно Црногораца и Муслимана у Рашкој области, толико су јаке и видљиве, да ислам није успио да потисне „најглавније динарске особине“ исламизираних становништва. Оно је потпуно сачувало српски језик, а Јован Цвијић, који је прије једног стољећа проучавао ову област, запазио је да је муслиманско племство „нарочито сачувало успомену о свом словенском пореклу“, да се презимена „свршавају на ић као и већина српских презимена“ и да је држало до успомена на своје претке, да „поисламљени Динарци знају и славу коју су славили док су били хришћани...“.

На ове, иначе, научној јавности познате историјске чињенице и односе у овој мешовитој средини, указао сам, више узгредно, због чињенице да се данас и овдје јављају напетости у међунационалним односима, прије свега због непознавања историје и цјелокупне културне традиције народа. Преплитање историјског и актуелног и често некритично мијешање прошлости и садашњости, што неминовно води заостравању супротности и конфликтности међу припадницима различитих националности и конфесија на простору Старе Рашке, при чему се пристрасно и идеолошки инструментализује и историја – поставља задатак пред науком, прије свих других пред историјском, да равномјерно и уравнотежено претресе изворе и проучи све историјске епохе, да објасни све историјске појаве, феномене и традицију људи овог поднебља.

Проф. др Миомир Дашкић, академик

Да су се код нас ови Дучићеви текстови појавили раније, ако не баш када су написани у туђини, а бно одмах након рата, мање бисмо били у мраку незнања, кажа Дагомир Брајковић у тексту „Брижност Дучићева“, поговору Дучићевој књизи „*Верујем у Бога и у Српство*“.

Књигу чине Дучићеве политичке студије, доскора непознате нашој јавности, настале у годинама емиграције (до 1942) а објављиване у „Америкаском Србобрану“ и другим листовима српске емиграције у Америци.

Наравно, није нам намера да дамо приказ књиге, већ да укажемо на далековидост песникову, кога су његова браћа Срби прогласили за четника, издајника, реакцију и тако га прогнали из наше литературе, сећања, чак и из ђачких читанки. Тако смо остали ускраћени за једно велико сазнање и искуство, што нам се осветило на најгори начин, јер се све поновило са истим актерима, у још страшнијем облику и значењу, педесет година касније.

Питање је још актуелније због чињенице да идеја југославизма одбројава своје последње дане, и одлази са историјске позорнице без шансе да се икада више обнови. Све говори да је она, још у заметку, била утопија, да се одржавала вештачки и да је највише коштала баш Србе. Када су од ње сви побегли главом без обзира, Срби су и у Устав последње Југославије унели члан да је и та нова творевина отворена и за друге, ако се предомисли!!!

Најбољи познавалац српског националног бића, искушеник па верник и отпадник, дисидент, пророк и геније, Добрица Ћосић, рече да су две највеће српске заблуде комунизам и југословенство, које су нам се десиле у 20. веку, да смо у том веку највише страдали у нашој дугој историји и да га треба што пре заборавити.

Занемарујући оне који су „Титово време“ доживљавали као благостање (јер су се окућили, купили кола и сваке године ишли на море), нема никакве дилеме да нам је свака Југославија била камен о врату, да смо изгубили национално достојанство, државу, измрцварили се као народ. У тим трвњима и рвањима изгубили смо цео 20. век, и сада, хтели то да видимо или не – крећемо из почетка. Још увек стидљиво говоримо да смо Срби, никако да се освестимо и одвикнемо да смо „Југословени“, та непостојећа нација у коју су хтели да нас претворе. Зато смо и дошли у прилику да, последњи на Балкану, градимо државу, да јој не знамо граница ни имена. Зато Дучићева сазнања и искуства бивају тако свежа и млада, зачуђујуће пророчка и визионарска.

Дучићево виђење југославизма као идеје формирало се још много пре њеног потврђивања у пракси (настанак Ју-

гославије), али се ~~катастрофично~~ потврдило на сазнањима и виђењима трагичних догађаја из 1941/2. када су усташки крвници направили покољ српске нејачи у Павлићевој Ендехацији. Међутим, Србима ни то није било довољно да их још једном приме у загрљај, да им се све опрости и лако заборави. Наравно, зато се све морало поновити педесет година касније.

Без обзира на то што ту теоретичари „самоуправног социјализма“ доказивали да је југословенска идеја „врло стара“, да су је градили „највећи умови“, да је природна и сл. Дучић тврди да је она сасвим неприродна, а у суштини лажна и да никада није искрено и истински ни постојала. За Хрвате је југославизам, каже он, „био један политички израз не и један национални програм“. Они никад „нису замишљали могућност да свој хрватски видик замраче југословенском магловитишћу“... а „у хрватским очима нико није био добар Југословен ако није пре тога био лош Хрват“, каже Дучић.

То препознатљиво осећање потврдило се поново и у Титовој Југославији: наша западна браћа, Словенци и Хрвати, никада нису свој католицизам могли подредити југославизму јер су „словенство и католицизам противуречни“, сматра песник. Он је веровао да ће неки од облика те идеје – панславизам, неославизам или југословенство, опет избити на површину, али је најмање веровао да ће то бити југословенство, „који је прошао најжалосније“. Ипак, велики песник и филозоф је погрешно, јер није могао веровати да ће његови потомци пристати да још једном граде кућу под истим кровом са таквима.

Скоро да никада у историји није забележена солидарност од стране Хрвата, доказује Дучић, иако је српски народ вековима пролазио кроз тешка искушења и страдања: ни у вековној борби са Турцима, ни када је 1804. Карађорђе ди-гао Први српски устанак, ни у Првом светском рату, ни у рату са Турском 1875, ни 1885. са Бугарском... Када је анектирана Босна и Херцеговина, Хрвати су на то гледали благонаклоно, чак позивајући на покорност цару. Загреб је, иначе, увек за себе говорио да је „царске вере“, и певао песме полут оне Округлићеве: „Ко ће тебе, мајко, хранит, кад ја одем цара бранит?“. Зато Хрвати никада нису ни могли разумети Србе, који су у свакој прилици испољавали свој непокор, задојени славом Обилића.

Па и сам Штросмајер, који се највише помиње као присталица и творца југословенске идеје, није никада рачунао на некакву Југославију, већ је био присталица тзв. Тријализма, тј. царства у коме би Југославија била у саставу Аустро-Угарске (уз Аустрију и Мађарску), где би Хрватска била повлашћена, пошто је католичка и вековима била само аустроугарска провинција. То потврђује

АННИ КРАЈ ЈЕДНЕ УТОПИЈЕ

суштина програма његове странке у којој се каже: „Сви Словени (јужни) уједињени под Хабзбурзима и под Папом“; Старчевићева правашка странка такође: „Све хрватске земље уједињене под Хабзбурзима...“ Сам Штросмајер је 1888. године изјавио да су Срби главни непријатељи Хрвата, итд.

Шта је, дакле, био чији интерес када је стварана Југославија? За Србе, кажу неки, остварење идеје да сви Срби живе у једној држави, за Хрвате – да се домогну Босне и да католичењем муслимана и унијаћењем Срба стекну оно што нису имали – народ, и да, једном, коначно – стекну државу. Још Вук Караџић је говорио да „Хрватима ништа не фали него народ“. Дучић тврди да српски човек није био за ту идеју, јер је Хрвате познавао боље од политичара. „То је била идеја министарска и режимска“, за њу су били политичари, често корумпирани и недовољно учени. Нејасно је зашто се српска влада 24. новембра 1914. године у Нишу изјаснила да је рат који почиње „намењен ослобађању не само Срба него и Хрвата и Словенаца“. Неки су то тумачили као великосрпске претензије а неки као обједињавање свих крајева у којима Срби живе. Или „пијемнтска идеја“ коју је Србија носила у своме бићу као највећа и најзначајнија словенска земља на Балкану?

Србија је као победница у рату могла да заокружи своје територије, како јој је то Лондон нудио, а Пашић предлагао (до изнад Сплита), али је све урађено непромишљено, под девизом: да се ујединимо, па ћемо после. Пашић је, међутим, имао јасне визије, много јасније и дугорочно сигурније од престолонаследника Александра: хтео је једну православну државу уједињених српских земаља. Зато је и предлагао да се по страни оставе жупаније у којима су Хрвати били већина (Вараждинска, Крижевачка, Бјеловарска и већи део Загребачке).

Хрвати су практично од првог дана (1. децембра 1918) када је држава створена, почели да раде на њеном разбијању. Чак су сами прогласили нову државу, загребачку Југославију, без представника Срба, иако су рат изгубили. Прва нота те загребачке југословенске владе упућена је била српској влади да српске трупе не прелазе Саву и Дунав, а затим затражили од савезника да признају ту, загребачку творевину.

Немајући осећај за праву слободу, борбу, витештво и национални понос,

они су окретали на смешно српску ратничку историју, славу српске војске, која је била слављена и призната од свих савезника. Не признајући да је Србија ништа допринела ослобођењу њихове земље, њихов министар др Крајач, повикао је једном у Скупштини: „Реците нам колико кошта та крв коју сте пролили за Хрватску, да вам је платимо...“

Посебно радикалан у својим захтевима и уценама био је Влатко Мачек. Када данас погледамо шта је радио и тражио, видимо да је то све оно што се

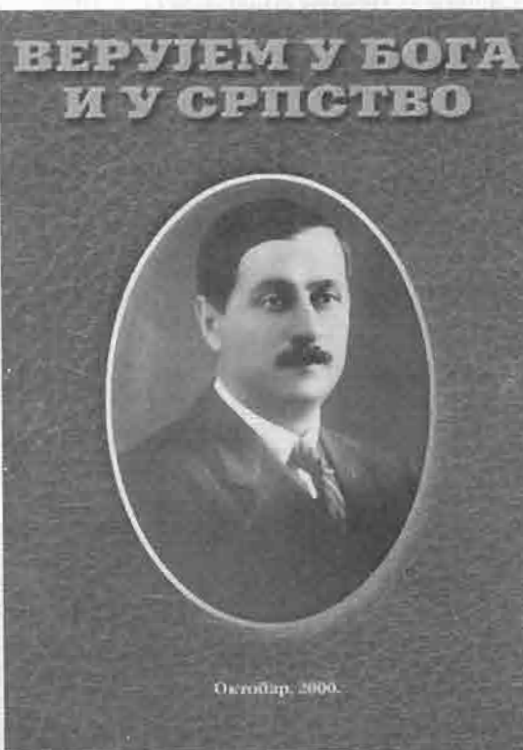
уласком Немаца у Загреб 1941, када су тако безочно издали земљу.

Када су у питању Словенци, Дучић их оцењује као „пример партикуларизма и више су сметали него што су везивали“. Они су „остали цело време код себе, не мешајући се у спор, не зовући браћом Србе али нарочито никад ни Хрвате“. Били су „поштен ортак у једном заједничком послу више него као трећи брат у заједничкој породици“. У време заједничке државе они су завршили многе послове од виталног националног интереса: учврстили, као посебан, свој језик; отворили Универзитет и Академију, све стога да се не би утопили у идеју – југославизма. Једноставно, Словенци су се држали по страни и гледали свој посао, али су увек знали шта хоће и за то чекали погодан тренутак. Др Корошец је то најбоље изразио када је отворено рекао: „Не тиче ме се ни Југославија, ни Српство, ни Хрватство. Ја познајем само интерес словеначког народа, па ко окупи све Словенце у једну државу, и даде им „ен кошчек“ аутономије, припреман сам да му палим тамјан, ма био то Мусолини, или Ото Хабзбург...“ Дучић као да им не замера на томе, он цени Корошеца што је јавно казао оно што је пуна истина, и што је „добро разумео да је Југославија једна творевина политичка а не народна, и да је кратког века, пошто су против ње и Хрвати и Словенци, а ни у Српству се за њу нико није отимао осим српске режимлије“. А само седам дана након бомбардовања Београда, већ 13. априла, у Љубљани је проглашено отцепљење Словеније и независност посебне државе, које ни велике силе нису хтеле признати, него су је поделиле.

И кад нам је овом књигом Дучић коначно враћен (књига је изашла у Титограду, 1991) опет ништа нисмо научили. Да ју је неко паметан бар тада прочитао, можда не би било оно што је било, можда се не би десило оно што се десило. Можда не бисмо поново насели лажним величинама, поново медиокритете прогласили за геније, а полтроне за олане патриоте, поново видели брата у небрату и коначно – поново туђе интересе ставили испред својих.

Управо градимо још једну државу! Ми је хоћемо – браћа је неће! За три године све опет – Јово наново. Па шта ћемо? Ништа – опет читати Дучића, све док га не научимо напамет. Утом ће, ваљда и он нешто научити нас!

Љубомир Шуљаџић

радило и тражило и педесет година после, да је сценарио сасвим исти. Када га је краљ позвао у Београд да каже шта то тражи његова странка, он је рекао да у Југославији постоје три државна права (права на државу): хрватско, српско и црногорско. Краљ му је рекао да је ово последње решио Немања још 1169. Кад га је упитао шта мисли са Босном, одговорио је да је треба поделити на двоје, а онда затражио Суботницу, да би држава опстала. Новембра 1932. Мачек из затвора тражи да Хрватско Народно Заједништво захтева повратак Хрвата у држави Југославији на стање од 1. децембра 1918...

Када се све сагледа, Дучића не изненађује то што су усташе починиле са српској нејачи по Лици, Кордуну и Херцеговини, као ни њихово одушевљење

ЗНАМЕНИТОСТИ И СПОМЕНИЦИ НА СВАКОМ КОРАКУ

Долина Лима је имала значајну улогу у свим историјским епохама, од праисторије до савременог доба. Историјски гледано, Полимље се налази на веома осетљивом простору на размеђи великих историјских целина: ту се граничило Источно и Западно Римско царство, а касније је – чинило окосницу српске средњовековне државе. Овде су се у каснијим раздобљима сучељавале три српске државе (Србија, Босна и Црна Гора) и додиривале моћне царевине, Турска и Аустроугарска. Овоме је умногоме допринео и природни положај Полимља преко кога се лако доспевало до Јадранског приморја на западу, црноморског басена на истоку, Подунавља на северу и Средоземља на југу. Полимље је због таквог геополитичког положаја чинило окосницу око које су се међусобно, скоро концентрично повезивале и друге области које су улазиле у састав српске средњовековне државе.

У Полимљу су откривени трагови праисторијских насеља која чекају детаљнију обраду – пећина у Житини, код Пријепоља, или налази у Беран кршу недалеко од Берана, на пример. Многи споменици сведоче о укрштању и сусрету римско-античких популација и насељавању Срба на овим просторима. То потврђују налази на Коловрату, у Избињу и у Дренови код Пријепоља. У Дренови је могао бити и један од првих српских државних центара на овом простору – као Гнезно у Пољској, на пример, – због чега се овом проблему мора посветити више пажње.

О значају Полимља у развоју српског етничког језгра и консолидацији српске средњовековне државе, посебно у време Немањина, као и епоха које су следиле, сведоче бројни културно-историјски споменици који су скоро равномерно разасути по долини Лима и његовим прибрежним странама, од његовог извора из Плавског језера до ушћа у Дрину, недалеко од Вишеграда. Због тога се Полимље, с разлогом, могло назвати и „Српска Света гора“.

На српски средњи век у Полимљу подсећају богомоље или њихови остаци, међу којима су Ђурђеви ступови код Берана, Николац код Бијелог Поља, црква Св. Петра и Павла у Бије-

лом Пољу, Куманица и Заступ на средокраћу између Бијелог Поља и Бродарева, манастири Мили и Давидовица код Бродарева, Милешева код Пријепоља, манастир Ораховица у Мажићима између Пријепоља и Прибоја, манастир Бања, манастир Увац код Прибоја и други. Јулан Првослав, син великог жупана Тихомира, синовац Стефана Немање подигао је 1213. године Ђурђеве ступове. Ђурђеви ступови су имали и своје властелинство које је захватало велики простор у Горњем Полимљу.

Манастир Николац као црква и Никољ пазар се помињу у доба Стефана Немање. То је било место окупљања средњовековних поносника (кириџија) који су на Никољ-пазару продавали и куповали, успостављајући тако везу Приморја са његовим залеђем у унутрашњости. У манастиру Никољцу скровиште су наши многи драгоцени средњовековни списи, изузетне културно-историјске вредности. Монах „многогрешиви Роман“, „дијак Вук“ и „Цветко из Годијева“ преписивали су у

Никољцу црквене књиге за потребе свештенства и службе Божије.

Хумски кнез Мирослав, брат Немањин, недалеко од Никољца 1196. године, у данашњем Бијелом Пољу, сазида „цркву светог апостола Петра“ у којој је написано *Мирослава његово јеванђеље*, знаменити споменик из XII века који сведочи о развијеној српској писмености и атрину префињеног уметничког израза.

Манастир Куманица који је недавно обновљен био је и остао изузетно културно место и место ходочашћа. Посећују га и православни и муслимани посебно 26. августа, када се ту борава и по три дана. За то време мешају се поздрави и православних и муслимана који заједно ноћивају и граже исцељење оболелима.

Кнез (а потом и краљ) Владислав је, по неким као управник жупе Црна Стијена, у другој деценији XIII века, попут свога деде Стефана Немање (Студеница) и оца Стефана Првовенчаног (Жича), уз старатељство стрица Саве подигао манастир Милешеву.

Манастир УВАЦ

Рушевине манастира Заступ чекају археолошка истраживања

Милешева је друга у црквеној хијерархији, одмах иза Студенице. Вероватно је и св. Сава имао удела у рангирању Милешеве коју је, изгледа, био одредио за свој вечни починак. Због Савиног гроба још више је порастао углед, иначе веома поштованог манастира, Милешеве.

Милешева је постала знаменита по фрескама: ту су фреске са ликом Белог анђела и Богородице која преде. Посебну драгоценост представљају и фреске са ликовима породице Немањића у припрати и наосу. Искусни уметници који су их непосредно познавали трудили су се да их реално прикажу, па су на тај начин оставили сведочанство и о антрополошком изгледу српског становништва у то време.

У Милешеву је у XVI веку (1544-1557.) радили штампарија, па је ова богомоља и тиме дала запажен допринос српском културно-историјском наслеђу, као и школа за израду икона у цркви у Тоцима. Али, Милешева је исто тако, због кунта св. Саве, постала заветни храм у коме су болесници тражили олакшање патњама и исцељење разним болестима, без обзира на своју националну и верску припадност. Из тих разлога је Милешева постала место окупљања, као и друге богомоље у Полимљу, где се осуђивало свако насиље, а посебно оно међу верски подељеном једнокрвном браћом.

У Полимљу су се очували називи старих средњовековних жупа чију су организацију, до тада непознату на Балканском полуострву, Срби донели из своје прадомовине. На то подсећају називи Будимља, Брсково, Љубовића, Црна Стијена, Звјезд и други који и да-

нас сведоче о српским знамењима на прибрежним странама Лима.

Велико српско неимарство у Полимљу, у средњем веку, обухвата не само цркве и задужбине, већ и многе градове, са подграђима, утврђења и трагове. Међу њима су Сјеверин, Јагад, Прибон, Бишчански град, Клек, Оштрик, Ковин, Милешевац, Водички град, Раван, Острвица, Кукањ, Козник и други. Сваки од њих и сви заједно имали су запажену улогу у државном и друштвеном животу.

Полимље је било познато по караванским станицама и саборима, који су се одржавали у близини манастира. На оваквим местима се окупљало околно становништво ради подмиривања ра-

зних животних потреба. Пример за то су Никољ пазар код Бијелог Поља, Давидовица, Куманица, Милешева, Пријепоље, Прибој и друга. Код појединих цркава и манастира постојала су саборишта која су запамћена по културној, друштвеној, економској и забавној улози.

Окупљања око цркава и манастира доприносила су урађењу међуљудских односа и стварању регула које су обавезивале и заједницу и појединца у њој. Због тога су хришћанска знамења у долини Лима имала не само култни него и велики друштвени и васпитни значај.

Поред цркава и манастира који су страдали у робовању под Турцима, од којих су неки недавно обновљени (Давидовица, Куманица, почиње Заступ, Увац, Ораховица) у Полимљу постоје и друге знаменитости. Међу њима су остаци старих путева, надгробних плоча са натписима и без њих, чесама подигнутих у добротворне сврхе, некропола и других споменика, на основу чијих анализа постају још јасније представе о улози богомоља у народном животу „на светим водама Лима“.

Народна предања очувана у Полимљу потврђују континуитет који је постао ослонац за чување српске свести и српског културног наслеђа. Наслеђе из Полимља, као драгуљ, због своје универзалности обавезује да се обнови и сачува као сведочанство о искушењима кроз која је вековима пролазио српски народ. Истовремено, оно боље од било чега другог сведочи о нашем националном доприносу развоју европске и светске цивилизације, који није био мали ни у нашем ни у мишлоном времену.

проф. др Петар Влаховић, академик

САМОУБИСТВО КУЋНЕ ГУЈЕ

Када са напуштене куће, они што су домаћину на славу и сахрану долазили, почну скидати цреп и рогове – кућна гуја ископа себи око, да не би гледала ту срамоту.

Када они што су некада с покојним домаћином испијали за здравље и душу, што су о пријатељству причали, почну камен из темеља вадити – кућна гуја своје зубе поломи.

Када домаћинови синови и кћери виде обешчаћену кућу у којој су окусили прво млеко, па одахну и камен им са срца падне због те страћаге – кућна гуја све скривене ноге поломи док се до тог камена не довуче.

Тај камен кућна гуја себи о врат окачи, па се у напуштени бунар стропошта.

Домаћининов гроб од толиког греха препрукне, а негде из земље куљне извор на којем се после несрећници исцељују.

Слободан Ристић

Цртеж: Радомир Верговић